

HADİSİN SÜBÛTUNU TESPİTTE "KUR'ÂN İLE KARŞILAŞTIRMA" MESELESİ

Ayhan TEKİNEŞ*

İslâm hukukçuları hadislerin ihtiva ettiği fikhî hükümleri belirleme, kelâmcılar ve muhaddisler ise sıhhatini tespit maksadıyla hadisin Kur'ân'la karşılaştırılması (arz) üzerinde durmuşlardır. Fıkıh bilginlerinin konuya yaklaşımı "anlama", hadisçilerin ve kelâmcıların yaklaşımı ise "bilgi" eksenlidir. Hadislerin doğru anlaşılması, isabetli yorumlanması için Kur'ân'la karşılaştırılması usûlü Hz. Peygamber döneminden itibaren uygulanmıştır. Ancak sıhhati belirlenmiş bir hadisin Kur'ân'la karşılaştırılması ve sübûtu hakkında karar verilmesi tartışmalı bir meseledir. Zira bir haberin sübûtunu tespit ile muhtevasının anlaşılması ayrı ayrı meselelerdir. Hadisleri daha iyi anlamak için Kur'ân ile karşılaştırmanın faydası, hatta zarureti açıktır. Lâkin rivâyet kuralları hakkıyla yerine getirilerek nakledilen haberlerin, bazı ilkelere aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmesi ise tartışmaya açık bir husustur. Bu çalışmada, "arz" konusu, anlama ve sübut arasındaki söz konusu farktan hareketle ele alınmıştır¹.

I. Hadisleri Kur'ân ile Karşılaştırmanın Tarihi

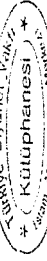
Hadisi, Kur'ân ile tashîh etme isteği oldukça eskidir. Haricîler'in bir kısmı Kur'ân'ı yeterli görmüşler ve "Bize Allah'ın Kitab'ı yeter" demişlerdir². Onlar, şer'î hükümlerin ancak Kur'ân'da bulunduğu takdirde delil olabileceğini iddia etmiş; recmi ve mestler üzerine meshi bu sebeple kabul etmemişlerdir³. Bu görüşleri nedeniyle hadislerin Kur'ân'a arz

* Yrd.Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1 Hadisleri Kur'ân ile karşılaştırma konusundaki çalışmalar için bk. Yıldırım, "Hadisleri Kur'ânla Karşılaştırma Meselesinin Kaynakları", s. 105-114; ayrıca yazarın bu konuda şu kitabına da bakılabilir: *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, s.91-96; ayrıca bk. Çakın, s. 237-262; Polat, s. 177-185; Koçkuzu, s. 194-204.

2 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 3.

3 Bağdâdî, s. 19; Şehristânî, I, 164.

edilmesi ile ilgili rivayetin haricîler tarafından uydurulduğu ileri sürülmüştür⁴. Şâfiî, sünneti inkâr edenler içinde bir grubun, sünnetin kabulü için Kur'ân'a muvafık olma şartını ileri sürdüğünü nakletmiştir⁵. Şayet bahsi geçenler, haricîler ise, bu durumda onların, hadislerin sübûtunu tespit için Kur'ân ile karşılaştırmayı ilk defa öne sürenler olduğu söylenebilir. Nitekim daha sonraki haricîlerin de "arz metodunu" benimsedikleri görülmektedir⁶. Mu'tezile kelâmcıları da Kur'ân'a aykırı hadislerin kabul edilmeyeceğini ileri sürmüşlerdir⁷. Meselâ ünlü Mu'tezile kelâmcısı Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916), isnâdı sahih olsa da Kur'ân ile çelişen hadisin kabul edilmeyeceğini söylemektedir⁸. Keza "Kötü laflar etmek (el-bezâu) ve süslü konuşmak (beyân) nifâkın kısımlarındandır. Hayâ ve az konuşma da imanın şu'belerinden ikisidir"⁹ hadisi hakkında da Câhız (ö. 255/869), "Kur'ân, beyân'a teşvik etmişken Resûlullah'ın (s.a) az konuşmaya teşvik etmiş olmasından Allah'a sığınırız. Ayrıca Resûlullah'ın (s.a) kötü söz söylemekle beyânı birlikte anmasından da Allah'a sığınırız"¹⁰ diyerek, "arz metodunu" benimsediğini ortaya koymuştur.

Hicrî üçüncü asırda İslâm bilginleri arasında arz konusundaki tartışmalar hızlanmıştır. Bu dönemde imâm Şâfiî (ö. 204/819) ile İsâ b. Ebân'ın (ö. 221/836) "arz metodu" hakkında tartıştıkları nakledilmiştir. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin talebesi ve Basra kadısı olan isâ b. Ebân¹¹, haber-i vâhidlerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiğini öne sürmüştür¹². Ona göre haber-i vâhidleri nakleden râvilerin hata yapması da isabet etmesi de mümkündür. Halbuki hadisin Kur'ân'a muhalif olmayacağı açıktır. Bu durumda haberlerin sıhhatinden ancak Kur'ân'a "arz" ile tamamen emin olunabilir¹³. Râzî ise Şâfiî'nin konuyla ilgili görüşünü, "Hadisin sıhhatinin şartları ancak, hadisin Kur'ân'a aykırı olmamasıyla gerçekleşir"¹⁴ şeklinde nakletmektedir. Bu durumda Şâfiî'nin hadisin sıhhati için gerekli görülen şartlar içinde açıkca "Kur'ân'a uygunluk" zikredilmese de neticede, hadislerin sahih kabul edilmesi için ileri sürülen şartlara hakkıyla riâyet edilmesiyle "Kur'ân'a uygunluk" gerçekleşir, kanaatinde olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle Şâfiî, haberlerin rivayeti esnasında her tabakadaki râviler tarafından karşılaştırmanın zaten yapıldığını, bu şekilde sıhhati belirlenmiş bir hadisi ayrıca Kur'ân'a arz etmenin gerekli olmadığını ileri sürmüştür¹⁵.

4 İbn Abdilberr, II, 191.

5 Şâfiî, *Cimâ'u'l-ilm*, s. 11 vd.

6 Haricîlerin İbâdiyye koluna mensup çağdaş bilginlerden Muhammed b. Yûsuf Attafeyyîş el-Hafsi (ö.1332/1914), arz metodunu savunmakta ve mezhep ilkelerine uygun olmayan bazı hadisleri de, Kur'ân ile çeliştiği için reddetmektedir. Bilgi ve örnekler için bk. Hafsi, I, 36 vd.

7 Basrî, II, 642.

8 İbnü'l-Murtezâ, s. 69.

9 Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, V, 269; Tirmizî, hadisin "hasen garîb" olduğunu söylemiş ve hadiste zikredilen "beyân"ı şu şekilde açıklamıştır: "Allah'ın razı olmadığı şekilde insanları övmek maksadıyla uzatarak, süsleyerek söz söylemekte ustalaşmış hatipler gibi çok söz söylemektir". "Birr", 78.

10 Câhiz, I, 174, 175.

11 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 440.

12 Râzî, IV, 438.

13 Basrî, II, 643.

14 Râzî, IV, 438.

15 Basrî, II, 643.

Hadislerin Kur'ân ile karşılaştırılmasını gerekli görenler, hadisin sıhhatini ve hücciyetini Kur'ân'a uygunluk şartına bağlamak istemişlerdir. Bunlar "sahih sünneti" belirleme amacıyla "sübûtu kat'i" olan ve "ilm-i yakîn" ifade eden Kur'ân âyetleriyle, ekseriyeti itibarıyla "sübûtu zannî" olan hadisleri sınamak ve kontrol etmek gerektiğini söylemişlerdir¹⁶. Meselâ Mu'tezile bilginlerinden Kâdî Abdülcebbar, yanılması mümkün bir râvinin haberiyle (haber-i vâhid) Kur'ân'a itiraz edilemeyeceğini söyler¹⁷. Hadisin sübutunu tespit için Kur'ân ile karşılaştırmak isteyenler iki şekilde hareket etmişlerdir: Ya hadisin Kur'ân'ın umumuna veya ruhuna aykırı olduğu iddia edilmiş ya da hadisin belirli bir âyet ile çeliştiği öne sürülmüştür. Her iki durumda da Kur'ân'ın değişmeden geldiği, hadislerin bir çoğunun ise âhâd haberler olduğu; bu nedenle de hatalı ya da eksik nakledilmiş olabilecekleri kaziyyesinden hareket edilerek, söz konusu hataların Kur'ân ile tashîh edilmesi arzu edilmiştir. Nitekim çağdaş bilginlerden Muhammed Gazalî, ısrarla bu ilk husus üzerinde durmakta ve hadislerin sübûtunu tespit ederken, "Kur'ân'a vukufiyetle kazanılan meleke"nin¹⁸ ve "Kur'ân'ın ruhu"nun¹⁹ esas alınması gerektiğini öne sürmektedir. Ona göre "vahiyle çelişen bir hükmün hadiste varid olması mümkün değildir"²⁰; bu nedenle Kur'ân ile çelişmesi, hadisin illetli ve şaz olduğunu gösterir²¹. Kur'ân'ın genel ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle hadisin reddedilmesi geçmişte de ileri sürülmüş bir iddiadır. Meselâ, cehennem azabına sebep teşkil eden bir günah işlediği söylenen kişi hakkında Peygamber (s.a), o şahsın yakınlarına "Onun yerine bir köle azat edin. Umulur ki Allah o kölenin her bir uzvuna karşılık, sizin arkadaşınızın bir uzvunu cehennem ateşinden kurtarır"²² buyurmuştur. Bu hadisin zahirinden fidyeyi kişinin kavminin vereceği anlaşılmaktadır. Tahâvî, bazı kişilerin bu rivâyete şöyle itiraz ettiklerini nakletmiştir:

"Allah'ın Kitabı'nın günahkârlardan bu gibi mânaları reddettiğini tespit ettik. Meselâ, ihramlı kişinin öldürdüğü av hayvanının keffareti konusu anlatıldıktan sonra şöyle buyurulmuştur: "Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatsın"²³. Allah Teâlâ, ihramlı iken av hayvanının öldürülmesinin cezasını, o işi yapan kişinin çekeceğini bildirmiştir. Günahtan dolayı verilen bütün keffaretlerde de durum böyledir. Bir başkası, işi yapanın yerine keffareti yerine getiremez"²⁴.

Konunun içtihadî yanının ağır basması sebebiyle, rivâyetlerin hatasız nakledilebilmesi için objektif ilkeler belirlediklerinden emin olan muhaddisler "Kur'ân'la çelişme"yi hadislerin reddi için başlı başına bir delil olarak görmemişlerdir. Muhaddisler, herhangi bir

16 Sıhhatini tespit maksadıyla sünnetin Kur'ân'la karşılaştırılması gerektiğine inanan çağdaş bilginlerden İzzüddin Belik'in bu konuda ileri sürdüğü gerekçeler için bk. Belik, s. 29 vd.; bu eserde Kur'ân'a aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilen hadislerle örnek için bk. a.m.f., a.g.e., s. 69-125. Bu eserin tenkidi için bk. Behnesâvî, s. 346 vd.

17 Kâdî Abdülcebbar, I, 191.

18 Gazalî, s. 103.

19 Gazalî, s. 81.

20 Gazalî, s. 77.

21 Gazalî, s. 31.

22 Neşâî, III, 172, (hadis no. 4891); Taberânî, XXII, 221. Hadisin farklı rivayetleri için bk. Tahâvî, II, 201-205.

23 el-Mâide (5), 95.

24 Tahâvî, II, 206. Hadisin yorumu için bk. a.m.f., a. g. e. , II, 206, 207.

kişinin Kur'an'ın zâhirinden anladığı mana ile Resûlullah'ın sünneti reddedilseydi, bu şekilde sünnetin çoğu reddedilir ve sünnet fonksiyonsuz hâle gelirdi kanaatiyle "arz" metodunu benimsememişlerdir²⁵. Hatta muhtemelen bu nedenle bazı hadisçiler, "Resûlullah'ın (s.a) sünneti, Kur'an'a hâkimdir (kâdî); Kur'an ise sünnete hâkim değildir" görüşünü öne sürmüşlerdir²⁶. Hadislerin kabulü için muhaddislerin belirledikleri rivâyet kuralları dışında, Kur'an'a uygunluk ve haberlerin mütevâtir olması gibi kriterler arama isteklerinin çoğalmasından dolayı, muhaddisler de sünneti müdafaa etmek arzusuyla eserler telif etmişlerdir²⁷.

Muhaddisler, hadislerin Kur'an ile karşılaştırılmasını nazârî olarak kabul etmedikleri gibi, uygulamada, hadis metinleriyle ilgili tenkitlerinde de bu metottan istifade etmemişlerdir. Nitekim ünlü hadis bilgini Müslim (ö. 261/874) hadis metinlerindeki illetleri incelediği *Kitâbu't-Temyîz* adlı eserinde "Kur'an'la çelişme"yi bir illet olarak zikretmemiştir²⁸. Keza Mâlikî fakîhi, muhaddis İbn Abdilberr de (ö. 463/1070) *et-Temhîd* adlı eserinde, hadislerin illetlerini incelerken "Kur'an'a muâraza"yı zikretmemiştir²⁹. Hanefî fakîhi Ebû Ca'fer et-Tahâvî ise (ö. 321/933) hadislerin açıklanması ve anlaşılmasında Kur'an'dan delil getirmeye ve karşılaştırmalar yapmaya önem vermiş ve bir çok yerde hadisleri rivâyet ve metin olarak değerlendirdikten sonra "Kur'an'ın zâhirî anlamı da bunu gösteriyor" diyerek tercih ettiği görüşü âyetlerle desteklemeye özen göstermiştir³⁰. Buna rağmen o, Kur'an'a aykırılığı hadisin red gerekçelerinden birisi olarak kabul etmemiş; Kur'an'a aykırı olduğu için tenkid edilen bir çok hadisi müdafaa etmiş ve reddetmek yerine yorumlamayı tercih etmiştir³¹. Keza Ehl-i hadis'in önde gelen isimlerinden İbn Kuteybe, (ö.276/889) kelâmcıların öne sürdüğü "bazı hadislerin Kur'an'a aykırı olduğu" iddiasını kabul etmeyerek bu iddiaları tenkit etmiştir³².

II. Hadisleri Kur'an ile Karşılaştırma Konusundaki Rivâyetler

Hadislerin Kur'an'la karşılaştırılmasının gerekli olduğunu ileri sürenler, görüşlerini bir kısım rivâyetlerle desteklemişlerdir. Hanefî mezhebinin önde gelen fakîhlerinden Kâdî Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798), mürsel olarak naklettiği bir hadiste, Yahudilerin Hz. Musa (a.s),

25 bk. İbn Kayyim s. 82.

26 Dârimî (ö.255/869), Yahyâ b. Ebî Kesîr'in (ö.129/747) bu sözünü "Sünnet Allah'ın Kitab'ına hükmedicidir (kâdiyetün)" şeklinde bab başlığına alarak kendisinin de söz konusu görüşe katıldığını belirtmiştir, bk. Dârimî, "Mukaddime" 49, *Sünen*, I, 117, aynı söz için ayrıca bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, s. 136; a.mlf., *el-İhtilâf fi'l-lafz*, s. 31. Bazı muhaddisler, "sünnet Kur'an'a hâkimdir" ifadesini, "(anlaşılması ve ahkâmın tatbiki açısından) Kur'an'ın sünnete daha çok ihtiyacının olması" şeklinde yorumlamışlardır. Nitekim Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö.294/907), İbn Ebî Kesîr'in yukarıdaki sözünün hemen akabinde Mekhûl'ün (ö.118/736) "Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazladır" sözünü zikrederek, bu hususa işaret etmiştir, bk. Mervezî, s. 33.

27 Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) bu maksatla *Kitâbu Tâ'atî'r-Rasûl* adlı müstakil bir eser telif ettiği nakledilmiştir. bk. İbn Kayyim, s. 82.

28 Müslim, *Kitâbu't-Temyîz*.

29 Muhammed b. Ya'îş, I, 420-422.

30 Tahâvî, VII, 205 vd.

31 Tahâvî, II, 82.

32 İbn Kuteybe'nin *Te'vil'* inde hadisleri red sebebi olarak "Kur'an'a muhalefet", 17 babda zikredilmiştir, bk. İbn Kuteybe, a.g.e., hadis no. 1, 5, 15, 16, 17, 28, 43, 44, 44 (iki tane), 47, 48, 50, 51, 63, 84, 87, 94.

Hristiyanların da Hz. İsa hakkında yalan ve mübalağalı sözler söylediği anlatılmakta ve Resûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir:

"Benim sözlerim yayılacaktır. Size benden bir hadis gelirse, Allah'ın Kitâbı'na uygun düşeni ben söylemişimdir. Uygun olmayanı ise söylememişimdir"³³.

Bu hadis Abdullah b. Ömer'den mevsûl olarak da nakledilmiştir³⁴, ancak isnâdı zayıftır. Bu hadisin isnâdında Ebû Hâdir Abdulmelik b. Abdirabbih vardır ki bu râvi "münkerü'l-hadis"tir³⁵. Şâfiî ise, aynı hadisi şu şekilde rivâyet etmiştir:

"Benden size gelen hadisleri Allah'ın Kitabı'na arz edin; uygun olanı ben söylemişimdir, aykırı olanı ise söylememişimdir"³⁶.

Şâfiî, bu hadisi, rivâyetine itibar edilen hiç bir râvinin nakletmediğini, isnâdının da munkatı olduğunu, söyleyerek tenkit etmiştir³⁷.

İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) naklettiği bir hadiste Resûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur:

"Bana nisbet edilen her şeyi, Allah'ın Kitabına arz ediniz; ona uyarısa ben söylemişimdir, ona aykırı ise ben söylememişimdir. Ben, ancak Allah'ın Kitabı'na muvafık olurum; zira Allah, beni, onunla hidâyete erdirmiştir"³⁸.

İbn Abdilberr, bu haberi kabul etmemekte, Kur'an-ı Kerim'de Resûlullah (s.a)'e itaat etmeyi emreden âyetlerin mutlak olduğunu, bir kısım bid'atçıların iddia ettiği gibi, "Resûlullah'ın, sadece Allah'ın Kitâbı'na uygun düşen sözlerine ittiba edin" buyurulmadığını söylemektedir³⁹.

Bu konudaki rivâyetlerin en meşhurlarından birisi de, şu haberdir:

Sevbân (r.a) Resûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Dikkat edin! İslâmın karşısına musibetler, hezimetler çıkacaktır". Orada bulunanlar "O zaman biz ne yaparız, ya Resûlallah!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah "Sözlerimi, Kitab'la karşılaştırın. Kitab'a uygun olan benim sözümdür, ben söylemişimdir" buyurdu⁴⁰.

33 Ebû Yûsuf, s. 24, 25.

34 Heysemî, I, 170.

35 Heysemî, I, 170; bk. İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, IV, 67, 67.

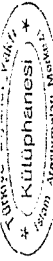
36 Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1309 s. 224;

37 Şâfiî, *a.g.e.*, s. 225; Ona göre, bu konuda itibar edilmesi gereken Süfyan b. Uyeyne'nin naklettiği şu hadistir: "Sizden birini koltuğuna yaslanmış, benim emrettiğim veya nehyettiğim hususlardan birisi kendisine arz edilince, bilmiyorum; 'biz Allah'ın Kitabı'nda bulduğumuz (hükme) uyarız', derken bulmayayım". a.mlf., *er-Risâle*, s. 225, 226; 89, 90; Tirmizî, İlm, 10; Ebû Dâvud, İmâra, 33; Sünne, 5; Ahmed b. Hanbel, II, 367, 483.

38 İbn Abdilberr, II, 191; bu rivayetin tenkidi için ayrıca bk. Yıldırım, a.g.m., s. 105 vd.

39 İbn Abdilberr, II, 190.

40 Taberânî, II, 94; ayrıca bk. Heysemî, I, 170; Müttakî, I, 179.

Bu rivâyetin isnâdı tenkid edilmiş, isnâddaki Yezid b. Rebi'a'nın metrûk bir râvi olduğu, münker hadisler rivâyet ettiği söylenmiştir⁴¹. Bu zat özellikle "Ebu'l-Eş'as'dan Sevbân" tarifıyla rivâyet ettiği haberlerde aşırı "ihtilâl"la (karıştırma) suçlanmıştır⁴². Yezid b. Rebi'a'nın aynı zamanda bir fakîh olması⁴³, fukaha arasında böyle bir hadisin maruf olduğunu göstermektedir. Kâdi Ebû Yûsuf da yukarıda kendisinden nakledilen hadisi, şaz rivâyetlerden sakındırmak, özellikle fakîhler arasında bilinen rivâyetlere itibar edilmesi gerektiğini vurgulamak amacıyla naklettiğini ifade etmiştir. Ona göre, "Çoğunluğun kabul ettiği, fakîhlerin bildiği, Kur'ân ve Sünnet'e uygun rivâyetlerin kabul edilmesi gereklidir". Bu nedenle o, "Rivâyet olarak nakledilse de Kur'ân'a uygun düşmeyen hadis, Resûlullah (s.a)'in sözü değildir"⁴⁴ kanaatinindedir.

Arz metoduna delil olarak öne sürülen hadislerden birisi de Ebû Hureyre'nin (r.a) Resûlullah'tan (s.a) rivâyet ettiği şu hadistir:

"Size benden ihtilâflı hadisler nakledilecektir. Allah'ın Kitabı'na ve (sahih) sünnetlerime uygun olanlar, benim sözlerimdir. Allah'ın Kitabı'na ve sünnetime muhalif olanlar ise benim sözüm değildir"⁴⁵.

Bu hadisin isnâdında Sâlih b. Mûsa b. İshâk el-Kûffî vardır. Hakkında "münkerül-hadîs", "leyse bi şey" ve "hadisleri yazılmaz" denilmiştir. Özellikle sika râvilerden hiç kimsenin mütabaât etmediği münker hadisler nakletmiştir, hadisleriyle ihticac edilmez, metrûku'l-hadîs bir râvidir⁴⁶. Hadisin metnine gelince, görüldüğü gibi bu haberde Kur'ân ve sahîh sünnetle yalnızca "ihtilâflı" hadislerin karşılaştırılması istenmiştir ki, bu zaten hadisçilerin kabul ettiği bir metoddur. Bilindiği gibi hadislerin ihtilâflı olması durumunda tercih sebeplerinden birisi de, hadisin Kur'ân ve meşhur sünnete uygunluğudur⁴⁷.

Hadisin Kur'ân'a arz edilmesine delil olarak ileri sürülen bu rivâyetlerin hiç birinin gerek isnâd gerek metin yönünden "arz" meselesine delil olamayacağı anlaşılmaktadır. İlk üç rivâyetin isnâdı munkatıdır; dördüncü ve beşinci hadislerin isnâdları ise oldukça zayıftır. Ayrıca görüldüğü gibi dördüncü ve beşinci hadislerin metinlerinde her durumda, hadisin Kur'ân'la karşılaştırılması emredilmemektedir. Bu sebeple anılan hadislerin "arz metoduna" delil olması uygun değildir. Böylece hadisçilerin "arz"ı reddetmelerinin sebebinin öncelikle, bu konuda sıhhat şartlarını taşıyan bir hadisin bulunmaması olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hacer "arz" hakkındaki hadislerin bütün tariflerinin tenkid edildiğini ifade

41 İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, VI, 286.

42 İbn Ebî Hâtim, IX, 261; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, VII, 239.; İbn Hacer, a.g.e., aynı yer.

43 İbn Hacer, a.g.e., aynı yer. ; bk. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, VII, 239.

44 Ebû Yûsuf, a.g.e., s. 31.

45 Hatîb el-Bağdâdî, s. 470. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği seneddeki râvilerin çoğunluğu Kûfelidir. Râvileri arasında İbn Cerîr et-Taberî'nin ve Kâdi Ahmed b. Kâmil'in bulunması, Kûfe çevresinde ve fakîhler arasında bu haberin ma'rûf olduğunu göstermektedir. Ayrıca bk. Dârekutnî IV, 208. Dârekutnî hadisin senedindeki Sâlih b. Mûsa için "zayıf bir râvidir; hadisiyle ihticac edilmez" demiştir, bk. a.m.lf., aynı yer.

46 Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, III, 414, 415; İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, IV, 404, 405.

47 Bilgi için bk. Hâzîmî, s. 79, 80.

etmiştir⁴⁸. Ayrıca Fırûzâbâdî ve Sağânî gibi âlimler arz ile ilgili hiç bir hadisin sabit olmadığını öne sürmüşler ve "Sizden birini koltuğuna yaslanmış, benim emrettiğim veya nehyettiğim hususlardan birisi kendisine ulaştığı halde; 'bilmiyorum biz Allah'ın Kitabı'nda bulunduğumuz (hükme) uyarız', derken bulmayayım" hadisinin de bunu teyit ettiğini söylemişlerdir⁴⁹. Hatta arz metodunu benimseyenler bile bu konudaki hadislerin zayıf olduğunu itiraf etmişlerdir. Meselâ, Leknevî (ö. 1304/1889), hadislerin Kur'ân ile karşılaştırılmasının lüzumuna inandığı halde, söz konusu rivayetlerin zayıf olduğunu ifade etmektedir⁵⁰. Ahmed Muhammed şâkir de "arz hakkında sahih veya hasen bir hadis yoktur; bu konuda bir çok lafız nakledilmiştir, ancak bunlar ya mevzû' veya ihticac ve istişhâda uygun olmayan son derece zayıf haberlerdir" demiştir⁵¹.

III. Hadisleri Anlamaya Yönelik Karşılaştırmalar

Hz. Peygamber, bazı sözlerinin bitiminde Kur'ân'dan âyet okuyarak, Kur'ân-Sünnet alâkasını ve bütünlüğünü göstermek istemiştir⁵². Bazı sahâbîler de rivâyet ettikleri hadislerle Kur'ân âyetleriyle istişhad ederek, bu alâka ve bütünlüğe dikkat çekmişlerdir⁵³. Selef âlimleri, Hz. Peygamber'den bir hadis duydukları zaman onu tasdik eden bir âyeti de zikrederlerdi⁵⁴. Hatta bazı âlimler "Sahîh hadisin lafzını veya lafzının bir kısmını veyahut manasının bir kısmını Kur'ân'da arayın, bulursunuz" demişlerdir⁵⁵. Bu düşünceden hareket eden bir kısım islâm bilginleri hadislerin manasını içeren veya hadislerle işaret eden âyetleri tespitte önem vermişlerdir. Meselâ Mağrib âlimlerinden Abdüsselâm b. Abdurrahmân b. Berrecân (ö. 530/1136), *Sahîh-i Müslim*'in hadislerinin Kur'ân'daki kaynaklarını *Kitâbu'l-irşâd* adlı bir eserde göstermiştir⁵⁶.

Hadisler, fakîhler tarafından, âyetlerle karşılaştırılarak fikhî bir hüküm çıkarılmaya çalışılır. Bu durumda ya âyetteki ya da hadisteki bilgi, içtihadı açık, delaleti zannî bir bilgidir. Fakîhlerin âyetle hadisi karşılaştırmalarının sonuçları da bir "içtihat" neticesinde ortaya çıktığı için, diğer müçtehitleri bağlayıcı değildir. Nitekim âyetlerle çeliştiği gerekçesiyle bazı hadisler fakîhler tarafından delil olarak dikkate alınmamış⁵⁷; lâkin diğer müçtehitler, hadislerle âyetler arasında bir çelişkinin asla söz konusu olamayacağını söyleyerek aynı hadisi farklı şekilde yorumlayarak delil kabul etmişlerdir⁵⁸. Hatta âyetlerle açıkça çeliştiği iddia edilerek neshe karar verilen bazı durumlarda bile, müçtehit fakîhler

48 Aclûnî, I, 86.

49 Leknevî, s. 463; bu konuda bilgi için ayrıca bk. Küçük, s. 126-164, s. 147, 148.

50 Leknevî, s. 466.

51 Şâfiî, *er-Risâle*, s. 224 (4 nolu dipnot).

52 Küçük, s. 143, 144.

53 Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'anı Tefsiri*, s. 88-90.

54 İbn Kayyim el-Cevziyye, *l'İlmü'l-muvakki'in*, II, 313.

55 Kettânî, III, 24.

56 Bilgi ve örnekler için bk. Kettânî, III, 24-26.

57 Kur'ân'la çeliştiği için reddedilen hadislere örnek olarak bk. Serahsî, I, 365, 366; Hâzimî, s. 100-106.

58 bk. Hâzimî, s. 106-109.

arasında farklı tutumlar bulunduğu görülmektedir⁵⁹. Bu durum genelde hadis veya âyetin delaletinin kesin olmamasından kaynaklanmaktadır. Delâleti zannî olan nasslardan da fakihler içtihat neticesinde farklı hükümler istinbat etmektedirler. Hadisin sıhhati, hadisin sübûtu ile ilgili bir niteliktir. Hadisin delâletinin tespiti ise, anlama ile ilgilidir.

Fakihler, hadisleri amel açısından merdud ve makbul hadis şeklinde ikiye ayırmışlardır. Meselâ Serahsî (ö. 490/1097) makbul hadisi, "amelde hüccet olan hadis" şeklinde tanımlamıştır⁶⁰. Hanefîler Kur'ân ve meşhur sünnete muhalif haber-i vâhidi "amel konusunda munkatı" olduğu gerekçesiyle "manen munkatı" kabul etmişlerdir. Hanefîlere göre manevi inkıta, dört şekilde gerçekleşir. Birincisi, hadisin Kur'ân'a aykırı olmasıdır. ikincisi, hadisin meşhur sünnete muhalif olmasıdır. üçüncüsü, hadisin "umumi belva"ya muhalif şaz bir hadis olmasıdır. Dördüncüsü ise, ilk dönemden itibaren âlimlerin hadisi dikkate almamasıdır. Bu da sahâbîler arasında bir meselede ihtilaf edildiği halde, hadisin bahsi geçen konuda delil olarak nakledilmemesiyle anlaşılır⁶¹. Hanefîler, Kur'ân'a ve meşhur sünnete aykırı bir hüküm ihtiva ettiğinde haber-i vâhidi, mânayla rivâyet edilerek anlamı değiştirilmiş olabileceği ihtimaline binaen, "amelde delil" kabul etmemişlerdir⁶². Fakihlerin hadisle ameli terketmeleri, hadis için bir kusur olsa da, bu durum her zaman hadisin sahih olmadığı anlamına gelmez.

Arz metodunun uygulaması olarak gösterilen Hz. Âişe'nin bazı rivâyetlere yaptığı istidrâklar, hadisin sübûtuna yönelik tenkitler değildir. Hz. Âişe'den nakledilen söz konusu örnekler incelendiğinde, bunların bir kısmında onun, "fetva" maksadıyla âyetleri serdettiği; diğer bir kısmında ise hadisin bildiği mahfuz şeklini naklederek, rivâyetten kaynaklanan hataları düzelttiği görülmektedir. Hz. Âişe âyet-i kerimleri, hadisleri reddetmek için delil olarak ileri sürmemekte, yalnızca kendi fikrini teyid etmek gayesiyle âyet-i kerimleri nakletmektedir. Şu hâdis buna güzel bir örnektir:

İki kişi Hz. Âişe'nin yanına gelerek Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'dan (s.a) "Uğursuzluğun kadın, binek ve evde olduğunu" rivâyet ettiğini söylediler. Bunun üzerine Hz. Âişe "Kur'ân'ı Ebu'l-Kâsım'a indiren Allah'a yemin ederim ki o böyle söylememiştir. Allah'ın Peygamber'i "Câhiliye döneminde insanlar uğursuzluğun kadın, ev ve binekte olduğunu söylüyorlardı" buyurmuştur" dedi ve "Yerde ve nefislerinizde vuku bulan bütün bütün musibetler, bizim onu yaratmamızdan önce mutlaka bir kitapta yazılmıştır"⁶³ âyetini okudu⁶⁴.

59 bk. Meselâ, "Mirasçı için vasiyyet yoktur" (Ahmed b. Hanbel, IV, 186, 238) hadisi, vasiyet âyetiyle [el-Bakara (2), 180] çeliştiği iddiasıyla eleştirilmiştir. Bazı âlimler vasiyet âyetinin söz konusu hadisle neshedildiğini ileri sürerek aralarında bir çelişki bulunmadığını belirtmişlerdir. bk. İbn Kuteybe, s. 129. Sünnetin Kur'ân'ı nesh etmesini caiz görmeyenler ise, miras âyetleriyle zimnen nesh edilmiş olan "mirasçı için vasiyyet yoktur" hükmünü Peygamber (s.a)'in söz konusu ifadesiyle beyân ettiğini öne sürmüşlerdir. bk. Mervezî, s. 72.

60 Serahsî, I, 364.

61 Serahsî, I, 364 vd.

62 Serahsî, I, 364, 365.

63 el-Hadîd (57), 22.

64 Ahmed b. Hanbel, VI, 150, 240. Suyûtî, s. 69,70.

Hız. Âişe burada önce hadisin eksik ezberlendiğini söyleyerek, râviyi tenkid etmekte ve daha sonra hadisin doğru şeklini nakletmektedir. Âyet-i kerimeyi ise, ilk rivâyeti reddetmek için değil, naklettiği hadisteki fikri desteklemek maksadıyla okumaktadır. Hız. Âişe'den "arz metodu"na delil olarak nakledilen rivâyetlerin bir kısmı bu örnekteki gibidir⁶⁵. "Arz metodu"na delil olarak zikredilen diğer rivâyetler ise, daha ziyade Hız. Âişe'nin bir "fetva"sı niteliğindedir. Bu rivâyetlerde, Hız. Âişe kendisine sorulan bazı konuları, doğrudan âyetlerle cevaplandırmıştır ki, bu cevap onun o meseledeki içtihadı olarak değerlendirilmelidir. Meselâ;

Mesrûk'tan nakledildiğine göre, Mesrûk "Ey anneciğim! Muhammed Rabbini gördü mü?" diye sormuş; bunun üzerine Âişe (r.anha) "Söylediğin şeyden tüylerim ürperdi. Kim sana Muhammed Rabbini gördü diye bir söz naklederse yalan söylemiştir" dedi ve peşinden "Gözler onu idrâk edemez, O gözleri idrâk eder. Allah, latif ve habîrdir"⁶⁶ âyetini okudu; daha sonra da "ancak o, Cibrîl'i iki defa asli şeklinde görmüştür" diye ilave etti⁶⁷.

Görüldüğü üzere Hız. Âişe burada belirli bir konu ile ilgili görüşlerini açıklamakla yetinmiştir. Onun bu ifadelerine dayanarak konuyla ilgili hadisleri tenkit etmek mümkündür, ancak reddedilmesi gerektiğini iddia etmek isabetli değildir. Nitekim Davudoğlu da burada aynı kanaati paylaşmakta ve "Hız. Âişe, Resûlullah'tan (s.a) bir hadis rivâyet ederek onun Rabbi'ni görmediğini ispat etmemiştir. Eğer böyle bir hadis olsaydı onu mutlaka söylerdi. Bu babda söyledikleri kendi içtihadından ibarettir"⁶⁸ demektedir. Hız. Âişe'nin bu konulardaki görüşleri içtihat niteliğinde olduğu için bir çok içtihat gibi bunlara muâriz görüşler ve bu görüşlere delil olan başka âyet ve hadisler de ileri sürülmüştür⁶⁹.

İbn Ebî Müleyke'den rivayet edildiğine göre "Hız. Peygamber'in hanımı Hız. Âişe (r.a) bilmediği bir şeyi duyduğunda onu öğreninceye kadar araştırırdı. Bir gün Hız. Peygamber "Kim hesaba çekilirse azap olunur" buyurdu. Bunun üzerine Âişe (r.a), Allah Teâlâ "İşte böylesi kolay bir hesaba çekilir"⁷⁰ buyurmuyor mu? diye sordu. Hız. Peygamber "Bu arzıdır, kim inceden incede hesaba çekilirse helak olur" diye cevapladı⁷¹. Görüldüğü gibi Hız. Âişe, hadisi daha iyi anlamak için Kur'an'la karşılaştırmıştır. İbn Hacer de "Bu hadiste, Sünnet'e Kur'an'la mukabele etmenin caiz olduğuna delil vardır" demiştir⁷². İbn Hacer'in burada "arz" yerine "mukabele" kelimesini tercih etmesi de, "karşılaştırma"yı anlama mânâsında değerlendirdiğini hatıra getirmektedir.

65 Buna benzeyen diğer üç örnek için bk. Suyûtî, hadis no, 11,12; 42;47.

66 el-En'âm (6), 50.

67 Suyûtî, s. 67, 68; Bu kabil iki ayrı örnek için de bk. aynı eser hadis no. 34; 40.

68 Davudoğlu, II, 653.

69 Bu konudaki ihtilaflar için bk. Davudoğlu, II, 647-657.

70 el-İnşikâk (84), 8.

71 Buhârî, "İlim", 37.

72 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 301.

IV. Hadisin Sübûtuna Yönelik Karşılaştırmalar

Muhaddisler ve kelâmcılar, rivâyetleri daha çok sübût açısından ele almışlar, hadislerin bilgi değeri üzerinde durmuşlardır. Hadisin ifade ettiği bilginin delâlet ettiği mânalar üzerinde derinlemesine tahlilleri ise bir önceki bölümde işaret ettiğimiz gibi daha çok fakihler, zaman zaman da dil bilginleri yapmışlardır. Kelâmcılar, hadis metinleri, mâna ile rivâyet edilmiş olabilir düşüncesiyle hadis metinlerini tahlilden kaçınmışlar, daha ziyade âyet-i kerimeler üzerinde durmayı tercih etmişlerdir. Kelâmcılar, hadis metinleriyle sübût açısından ilgilenmişler; hadisin sübutunu belirlemek için râvilerin belirli sayıda olmasını (tevâtür) veya hadisin kesin delillerle çelişmemesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Muhaddisler ise, hadislerin sıhhati için belirledikleri esasların yeterli olduğu kanaatinde idirler. Bu nedenle onlar arz metodunu benimsememişlerdir. Muhaddisler, sahih hadisler için böyle bir karşılaştırmayı uygun bulmamışlar; ancak zayıf ve metrûk rivâyetlerin Kur'ân'la çelişmesini, uydurma alâmeti kabul etmişlerdir. Nitekim İbn Kuteybe, sarık üzerine mesh edilmesiyle ilgili hadisler için "Başa mesh edilmesi, Kur'ân'la sabit bir hükümdür; lafzı ihtilâflı bir hadis sebebiyle (muhtelif), bu hüküm kaldırılmaz"⁷³ diyerek bu hususa işaret etmiştir. Zayıf veya uydurma olma ihtimali bulunan hadisler, sahih bir aslı olabileceği düşünülerek Kur'ânla karşılaştırılmış, uygun olanlar için "isnâdı zayıftır fakat mânası doğrudur" denilmiştir. Bunun örneklerini "mevzu'ât" kitaplarında görmek mümkündür.

Muhaddislerin hadisin sıhhatini belirlemek için üzerinde ısrarla durduğu hususlardan birisi, hadisin rivâyetleri arasında çelişki bulunmamasıdır. Bunu belirlemek için onlar, bir hadisin muhtelif rivâyetlerinin biraraya getirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca onlar, ihtilâflı rivâyetlerden birisini tercih etmek için hadisleri konuyla ilgili âyetlerle karşılaştırmışlardır. Meselâ, "O sizi onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra, Mekke'nin bir semtinde (batn), onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekendir"⁷⁴. Bu âyet-i kerimenin nüzûl sebebi hakkında sahâbîlerden iki haber nakledilmiştir. Enes'den (r.a) nakledilen birinci habere göre Hz. Peygamber, Mekke'ye iki fersâh kadar uzaklıktaki Ten'im mevkiinde sabah namazı kılariken, Mekkeli seksen müşrik, Hz. Peygamber ve ashâbına saldırmış; Resûlullah (s.a) bu kişileri yakalamış, sonra da serbest bırakmıştır. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur⁷⁵. Misver b. Mahreme (r.a) ve tabîinden Mervân b. Hakem'den nakledilen ikinci habere göre ise Hudeybiye sulhunden sonra Kızıldeniz sahilindeki "Sîfu'l-bahr" mıntkasında toplanan Ebû Basîr ve arkadaşlarıyla ilgili anlaşma maddesinin iptal edilmesi için Mekkelilerce yapılan talebin, Hz. Peygamber tarafından kabul edilmesi üzerine indirilmiştir⁷⁶. Tahâvî bu iki rivayet arasındaki müşkili şöyle yorumluyor: Birinci haberde, olayın Ten'im mevkiinde geçtiği belirtilmiştir. Ten'im âyette geçen "Mekke'nin bir semti" (batn Mekke) ifadesiyle uyumaktadır. "Sîfu'l-bahr" ise bilindiği gibi Mekke'de değildir. Böylece âyetin nüzûl sebebinin birinci rivayet olduğu

73 İbn Kuteybe, s. 167.

74 el-Feth (48), 24.

75 Müslim, "Cihâd", 133; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 49; Ahmed b. Hanbel, III, 124, 290.

76 Buhârî, "Şürût", 15; Ahmed b. Hanbel, IV, 328.

anlaşılmaktadır⁷⁷. Hadiste bildirilen kesin bilginin âyetteki bilgiyle çelişmesine örnek olarak gösterilmesi mümkün olan bu misalde, yukarıda izah edildiği gibi, âyetle çelişen rivayet diğer rivayetle ihtilâflıdır. Zaten hadisin farklı rivâyetleri arasında ihtilaf olduğunda Kur'ân metnine uygunluk bir tercih sebebi kabul edilmiştir⁷⁸.

Bazı âlimler haber-i vâhidlerin itikadî konulardaki hücciyetini, onların Kur'ân'a ve diğer kesin delillere uygun olması şartına bağlamışlardır. Fakat hadislerin mutlak mânada kabul ve reddi için anılan delillerle karşılaştırılması istenmemiş, teabbüfî naslarda haber-i vâhidlerin delil olduğu, böyle bir karşılaştırma gereği duyulmadan kabul edilmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî, haber-i vâhidlerin itikadi konularda delil olması için, akılla, muhkem Kur'ân hükümleriyle, meşhur ve amelî sünnetle tezat teşkil etmemesi gerektiğini öne sürmüştür⁷⁹. Ebû Hanîfe de itikadî konulardaki hadislerin Kur'ân'a uygunluğuna önem vermiştir. O, hadisin Kur'ân'a aykırı olamayacağını, Allah'ın Peygamberi'nin, Allah'ın Kitabı'na muhalefet edemeyeceğini, râviler Kur'ân'a muhalif bir haber nakletmişlerse bu haberi reddetmenin Hz. Peygamber'i reddetmek anlamına gelmeyeceğini söylemekte ve "mü'min zina edince başından gömleği çıkarıldığı gibi imanı da çıkarılır"⁸⁰ hadisini, âyet-i kerimelere⁸¹ aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmemektedir⁸². Ancak o, Kur'ân'a arz konusunda çok ihtiyatlı davranmakta ve kendisine sorulan aynı mânadaki başka bir hadis hakkında şöyle demektedir: "Allah, içki içen kimsenin kırk gün ve kırk gece kıldığı namazı kabul etmez"⁸³ sözünün tefsirini bilmiyorum. Söyleyenlerin, bu sözü, hakikate (adl) aykırı bir şekilde tefsir ettiklerini bilmedikçe de onları yalanlamam"⁸⁴. Bu ifadede açıkça görüldüğü gibi hadisi değil, hadîş hakkındaki açıklamaları kabul etmemekte, hadisi Kur'ân'a aykırı olduğu gerekçesiyle reddetme konusunda acele etmemektedir.

Hanevîler, hadis metninin yalnızca Kur'ân ile karşılaştırmasını değil, meşhur hadislerle karşılaştırılmasını da gerekli görmüşlerdir. Hatta onlar, öncelikle hadisin bütün rivâyetlerinin biraraya getirilmesi, daha sonra benzer hadislerin dikkate alınarak Resûlullah'ın uygulamalarındaki genel esasların ortaya konulması gerektiği üzerinde durmuşlar; bununla birlikte Kur'ân ile karşılaştırmayı da ihmal etmemişlerdir. Ancak bütün bunlar ihtiyatlı bir üslûpla yapılmış; kesin ifadeler kullanmaktan sakınılmıştır. Nitekim Hanevî fakîhlerinden Tahâvî, Resûlullah (s.a)'in, ünlü münafık Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cenâze namazını kıldığını bildiren rivâyetleri tenkid etmiş "cenaze namazını kılmadığını bildiren" rivayeti tercih etme sebebi olarak da "Allah Teâlâ'nın Peygamberi'ni "Onlardan vefat eden birinin

77 Tahâvî, I, 54; İbn Hacer de Buhârî'deki Mısver hadîşi hakkında "bu haberin zahirinden âyetin Ebû Basîr'in durumuyla ilgili olduğu anlaşılrsa da bu şüphelidir. Âyet-i kerime, Müslim'in Seleme b. Ekvâ ve Enes'den tahrîç ettiği gibi, Hz. Peygamber'i öldürmek isteyen bir topluluğun yakalanması üzerine indirilmiştir" değerlendirmesini yapmaktadır bk. İbn Hacer, *Fethi*, XI, 184, 185.

78 Hâzîmî, s. 79, 80.

79 Hatîb el-Bağdâdî, s. 472.

80 Ebû Dâvud, "Sünne", 15; Tirmizî, "İmân", 11.

81 en-Nûr (24), 2; en-Nisâ (4), 16.

82 Ebû Hanîfe, s. 24, 25.

83 Tirmizî, "Eşribe", 1; Ahmed b. Hanbel, II, 176; V, 171.

84 Ebû Hanîfe, s. 25.

namazını ebediyyen kıılma⁸⁵ âyetiyle uyarmasını göstermiştir. Resûlullah'ın (s.a) Allah'ın nehyettiği bir şeyi yapması imkansızdır. Tahâvî'ye göre namaz kıldığını bildiren rivayetler bazı ravilerin yanlıgsıdır (vehm)⁸⁶. Görüldüğü gibi Tahâvî, ilgili âyeti delil getirerek, konuyla ilgili hadisler arasında bir tercih yapmaktadır. Ona göre, böyle bir rivâyetin kabul edilmesi Hz. Peygamber'in ismetiyle bağdaşmaz. O, söz konusu haberi, Hz. Peygamber'in benzeri durumlardaki diğer uygulamaları ile de karşılaştırmakta, Hz. Peygamber'in borçlunun⁸⁷, ganimet malından çalan⁸⁸ ve intihar eden⁸⁹ kişilerin cenaze namazlarını kılmadığını bunlardan daha kötü bir durumda münafık olarak ölmüş kişinin namazını da kılmayacağını söylemektedir⁹⁰. Neticede, Tahâvî, cenaze namazının kılındığı hakkındaki rivâyeti, hadisin cenaze namazını kılmadığını bildiren farklı rivâyetlerini, Hz. Peygamber'in aynı konudaki benzer uygulamalarını ve ilgili âyet-i kerimeleri dikkate alarak "Bu rivayetlerde, Hz. Peygamber'in onun namazını kılmadığı, ona şahitlik etmediği ve daha önceden de (cenazesine) gelmediğine delil vardır. Resûlullah'ın fiillerine en uygun olan da budur"⁹¹ diyerek reddetmiştir.

Kelâmcılar, yukarıda işaret edildiği gibi, hadisin sübûtunu belirlemek için, hadisin kesin delillere aykırı olmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Buna dayanarak bazı fırkalar, özellikle de itikâdî konulardaki bir kısım hadisleri Kur'ân'a aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir⁹². Özellikle Mu'tezile kelâmcıları, kesin delillerle tespit ettiklerini öne sürdükleri Kur'ânî ilke ve prensiplere aykırı buldukları hadisleri kabul etmemişlerdir. Meselâ, Mu'tezile bilginleri kabir azabını kabul etmedikleri için bu konudaki hadisleri de Kur'ân'a aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir. Hz. Peygamber, Bedir'de öldürülen müşriklere seslenmiş ve "Muhakkak ki onlar sizin işittiğiniz gibi işitiyorlar" buyurmuştur⁹³. Bu hadisin "...sen kabirde bulunanlara sesini duyuramazsın"⁹⁴ ve "...muhakkak ki sen ölümlere duyuramazsın"⁹⁵ meâlindeki âyetlerle çeliştiği ileri sürülmüştür⁹⁶. Konuya bir başka örnek; Mu'tezile bilginleri, "Hz. Peygamber'e büyü yapıldı ve Zû Ervân kuyusuna konuldu"⁹⁷ şeklindeki rivâyetin doğru olmadığını iddia etmişlerdir. Zira Mu'tezile, sihrin tesirini kabul etmemekte ve Hz. Peygamber'e sihir yapılmasını onun ismetiyle bağdaştırılmamaktadır. Onlara göre sihir şeytanın işlerindedir. "Ona ne önünden ne de ardından bâtil

85 et-Tevbe (8), 84.

86 Tahâvî, I, 73.

87 Müslim, Ferâiz, 14.

88 İbn Mâce, Cihâd, 34.

89 Müslim, Cenâiz, 107.

90 Tahâvî, I, 76, 77 (bab, 9).

91 Tahâvî, I, 75.

92 Meselâ bir hadiste "Kim rızkının genişlemesini ve ömrünün uzamasını arzu ederse, akrabalarını ziyaret etsin" buyurulmuştur (Buhârî, "Edeb", 12). Bu hadiste bildirilen hükmü "Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geriye atabilirler ne de bir an ileriye alabilirler" [el-A'râf (7), 34] âyetinin "nakz" ettiği öne sürülmüştür. Hadisin yorumu için bk. İbn Kuteybe, s. 134. Başka örnekler için ayrıca bk. İbn Kayyim, a.g.e., s. 83.

93 Buhârî, "Megâzi", 8, 12.

94 Fâtır (35), 22.

95 er-Rûm (30), 52.

96 İbn Kuteybe, s. 106; başka bir örnek için bk. a.mlf., a.g.e., s. 90.

97 Buhârî, "Bed'u'l-halk", 11; "Tıbb", 47.

yaklaşamaz⁹⁸ meâlindeki âyette geçen "bâtil" kelimesiyle de şeytan kastedilmiştir. O halde, âyette anlatıldığı gibi, şeytan ve şeytanın işi olan sihir Hz. Peygamber'e tesir edemez; Allah Teâlâ onu bütün bunlardan korumuştur⁹⁹. Burada da görüldüğü gibi Mu'tezile kelâmcıları, sihri kabul etmedikleri için, sihrin bütün çeşitleriyle şeytanın işi olduğunu öne sürmüşler ve bu ilkeye dayanarak konuyla ilgili sahih rivâyetleri tenkit etmişlerdir.

Hadislerin Kur'ân ile çeliştiği iddiası şu iki sebepten dolayı ihtiyatla karşılanmalıdır: Birinci sebep, yukarıda işaret ettiğimiz, önyargılı tutumdur. Farkında olunsun veya olunmasın önkabuller insanların naslara bakışını, kabul ve reddini veya yorumunu etkilemektedir. İkincisi ise, hatalı anlamadır. Bir önceki bölümde ifade edildiği gibi, hadislerin Kur'ân ile karşılaştırılması gerçekte, bir anlama problemidir. Yanlış anlama neticesinde bazı hadislerin Kur'ân ile çeliştiği öne sürülmüştür. Meselâ, "Benim kabrim ile minberim arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir"¹⁰⁰ hadisi "Cennetü'l-me'vâ da onun (sidretü'l-münteha) yanındadır"¹⁰¹ âyetiyle çeliştiği için tenkit edilmiştir. Halbuki hadisteki ifade mecazdır. Hadiste Hz. Peygamber'in kabri ile minberi arasının aynıyla bir cennet bahçesi olduğu değil, burada kılınan namazın ve yapılan zikrin insanları cennete götüreceği anlatılmak istenmiştir¹⁰².

Keza "Peygamber (s.a) cariyelerin para kazanmasını yasaklamıştır"¹⁰³ hadisinin Kur'ân ile çeliştiği öne sürülmüştür. Tahâvî bu konudaki tenkidi şöyle naklediyor:

"Bu hadisi Resûlullah (s.a)'den nasıl kabul edebilirsiniz? Allah'ın Kitab'ı ve Resûlullah'ın sünneti bunu reddeder. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ellerinizin altında bulunanlardan (köle ve cariyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir iyilik görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın"¹⁰⁴. Alimler arasında mükatebe konusunda ihtilaf yoktur, kadınlar da mükatebede erkekler gibidir. Resûlullah, döneminde Berîre adlı bir cariyeye mükâtebe ile hürriyete kavuşturulmuştur"¹⁰⁵.

Görüldüğü gibi hadisin zahiri anlamıyla âyetler ve fiilî sünnet çelişmektedir. Bu durumda hadis, te'vil edilerek muhtemel anlamlardan birisi tercih edilmiş ve Hz. Peygamber'in söz konusu hadiste cariyelerin kötü yollardan kazanç temin etmesini yasakladığı öne sürülmüştür¹⁰⁶.

Keza başka bir hadiste de Ebû Ubeyde'nin (r.a) "Ey Allah'ın Rasûlü, biz seninle müslüman olduk, seninle cihad ettik, bizden daha hayırlı bir kişi var mıdır?" sorusu üzerine

98 Fussilet (41), 42.

99 Bu iddia ve cevabı için bk. İbn Kuteybe, s. 120.

100 Buhârî, "Fadlû's-salât fî mescidi Mekke ve'l-Medîne", 5.

101 en-Necm (53), 14.

102 İbn Kuteybe, s. 90, 91.

103 Ahmed b. Hanbel, II, 287, 382; Buhârî, "İcâra", 20.

104 en-Nûr (24), 33.

105 Tahâvî, II, 82.

106 Tahâvî, II, 83; hadisin yorumu için ayrıca bk. İbn Hacer, *Feth*, X, 27, 28.

Resûlullah (s.a) "Evet vardır; onlar beni görmedikleri halde bana iman eden bir topluluktur" buyurmuştur¹⁰⁷. Ashâbın faziletini bildiren âyet ve hadislerle çeliştiği için bu hadisin kabul edilemeyeceği iddia edilmiştir¹⁰⁸. Hadis, yorumlanarak çelişki çözümlenmiştir. Tahâvî, hadiste anlatılan kişilerin, iman ettiği halde düşman korkusundan Hz. Peygamber'in yanına o ana kadar gelememiş, ancak daha sonra gelen sahabiler olduğunu söyleyerek, hadise yöneltilen itirazı cevaplamıştır¹⁰⁹.

Hadisin sübûtuna yönelik karşılaştırmalar incelendiğinde, Kur'ân ile çeliştiği öne sürülen hadisler ya isnâd açısından zayıftır ya da hadisle âyet arasında yorum farklılığından kaynaklanan zahîrî bir çelişki söz konusudur. Hadislerin sübûtunu yönelik tenkitlerin gerçekte hadisleri anlama ile ilgili bir eksiklikten kaynaklandığı söylenebilir. Hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi, nasları anlama ve yorumlama açısından önemlidir. Çoğu-zaman nasları farklı şekillerde anlamak ve yorumlamak mümkün olduğu için, bu tür karşılaştırmalarda gerçekte nasla sabit bilgi değil, naslardan anlaşılan mânalar mukayese edilmiş olmaktadır. Bu nedenle denilebilir ki, hadisin Kur'ân'a aykırı olduğunu söyleyenler, gerçekte hadisin akla aykırı olduğunu iddia etmektedirler¹¹⁰. Bu kişiler, aslında kendilerinin Kur'ân'dan anladığı mâna ile hadisten anladıkları mânanın çeliştiğini öne sürmüş olmaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki, hadislerin sübûtunu tespit maksadıyla yapılan karşılaştırmalar, neticede hadisin bir yorumu olmaktadır.

V- Değerlendirme

Teknik olarak sıhhat şartlarını kendinde toplamakla birlikte Kur'ân'a aykırı gibi görünen bir haber, haber-i vâhid de olsa, iyice araştırılmadan inkâr edilmemelidir. Zira Resûlullah'tan (s.a) sübûtı sahîh hiç bir hadis, bazan zahiren bir ihtilaf var gibi görünse de, gerçekte Kur'ân'a muhalif değildir¹¹¹. Yanlış anlamadan kaynaklanan sayılı örnekler dışında, sahîh hadislerin Kur'ân ile çelişkinsini göstermek mümkün değildir. Zahiren Kur'ân ile çelişkili gibi görünen rivâyetler de uygun bir şekilde izah edilmiştir¹¹². Hadisin Kur'ân'a arz edilmesi, bir çok açıdan subjektif bir değerlendirmedir¹¹³. Muhaddisler ise, hadis tenkidini subjektiflikten kurtarmaya önem vermişler, bu bağlamda hadislerin sıhhatini tespit için standart kriterler belirlemeye çalışmışlardır. Bu sebeple onlar, subjektif değerlendirmelere yol açan "arz metodu"nu kabul etmemişlerdir. Ayrıca bir takım fırkaların kendi görüşlerine aykırı hadisleri reddetmek maksadıyla "hadisi Kur'ân'a arz" yaklaşımını benimsemesi,

107 Ahmed b. Hanbel, IV, 106; el-Hâkim, II, 85.

108 Tahâvî, VI, 256.

109 Tahâvî, VI, 265, 266.

110 Behnesâvî, s. 348.

111 İbn Kayyim, a.g.e., s. 82, 83; Abdulganî Abdülhâlik, s. 495, 497.

112 Hanefiler Kur'ân'la çelişkili görünen rivâyetlerin bir kısmının nesh olduğunu; diğer mezhep imâmı ise takyid ve tahsis kabilinden olduğunu öne sürmüşlerdir. bk. Şevkânî, I, 232.

113 bk. Polat, s.185.

hadisçileri "arz konusundaki haberleri, zındıklar ve hâricîlerin uydurmuş olduğu" kanaatine sevk etmiştir¹¹⁴.

Sahih bir hadisin, Kur'an'a dayandığı, ona aykırı olmaması gerektiği açıktır. Ancak bu münasebet belli bir bilgi ve kültür seviyesine sahip insan aklı tarafından her zaman anlaşılabilir. Bu itibarla hadis usûlüne uygun olarak Hz. Peygamber'in söylediği bilinen bir hadisi, geçerli saymak gayesiyle Kur'an'a arzetmek yersizdir; çünkü bu nitelikteki hadis, kendi başına hüccettir¹¹⁵. Arap dili, çok geniş ve zengin bir dildir. Bir peygamberden başkasının onu bütün yönleriyle bilmesi ve kavraması mümkün değildir. Dolayısıyla Arapça'nın en mükemmel örneği olan Kur'an'ı en iyi anlayan da Hz. Peygamber'dir¹¹⁶. Onun Kur'an'ı anlamadaki tecrübesinin bir benzeri yoktur ve olmayacaktır da. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in Kur'an'dan bizim anlamadığımız bazı derin hakikatleri ve ince mânaları anlamış olması mümkündür. Bu nedenle onun bu tecrübesinin neticesi olan hadislerinin, Kur'an ile uygunluğunun anlaşılması da her zaman mümkün olmayabilir¹¹⁷. Bu konuyu Sa'îd b. Cübeyr'in (ö. 95/713) yaklaşımı gâyet iyi özetlemektedir. Sa'îd b. Cübeyr kendisine "rivâyet ettiğin hadis Allah'ın Kitab'ına aykırı" diyen bir adama "Bana bak! Ben sana Resûlullah'tan hadis rivâyet ediyorum, sen onu Allah'ın Kitabı'na arz ediyorsun. Allah Resûlü, Allah'ın Kitabı'nı senden çok daha iyi bilir"¹¹⁸ şeklinde karşılık vermiştir.

Hadisin Kur'an'la karşılaştırılması, hadisin anlaşılması (fıkıh) ve yorumlanması (tevil) için bir zarurettir. Nitekim İslâm bilginleri hadisleri yorumlarken veya muhtemel yorumlardan birini tercih ederken Kur'an'a uygunluk ilkesine riayet etmişlerdir¹¹⁹. Ancak hadisin sıhhatinin belirlenmesi ve delil kabul edilmesi için Kur'an'a arz edilmesinin, genel ve temel bir esas olarak ileri sürülmesi kanaatimizce isabetli değildir¹²⁰. Hadisin sıhhatinin tesbiti için bu kriterin, nihâf bir esas gibi kullanılması, hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü her ilim dalının konusu, gayesi ve bunlara uygun olarak metodu farklıdır. Nakli ilimlerde ilk yerine getirilmesi gereken husus naklin sıhhatidir. Dirayet yönü ne kadar önemli olsa da, ona ilk önceliğin verilmesi durumunda nakli ilimler akli ilimlere dönüşür¹²¹. Kısaca, sahih hadisin Kur'an'a arzı, hadisçilerin kesinlikle kabul etmediği bir methoddur. Yukarıda yerinde incelendiği gibi, bu tutumlarının haklı gerekçeleri de vardır. Fakihler ve muhaddisler gerçekte birbirini tamamlayan iki farklı açıdan konuya yaklaşmışlardır; muhaddisler, rivayeti korumayı, fakihler ise muhtevayı korumayı esas almışlardır. İlk anda aralarında bir ihtilaf var gibi görünse de, netice itibarıyla her iki grubun da sünneti muhafaza etme kaygısıyla hareket ettiğini kabul etmek gerekir.

114 Hadisçilerden Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/813) (bk. İbn Abdilberr, ag.e., II, 191) ve Yahyâ b.Ma'in (ö.233/847) bu kanaattedirler, bk. Küçük, s. 147.

115 bk. Yıldırım, s. 108-114.

116 Şâfiî, *er-Risâle*, s. 42.

117 Hâfî, s. 78 vd.

118 Dârimî, "Mukkaddime", 49.

119 Meselâ bk. Tahâvî, II, 113, 206.

120 Bu kanaatteki hadisçiler için bk. Muhammed Uveyda, Muhammed İmâra'nın "es-Sünnetü'n-nebeviyye masdarun li'l-ma'rife" adlı bildirisine yaptığı ta'lîk, (*es-Sünnetü'n-nebeviyye ve menhecüha fî binâ'i'l-ma'rifeti ve'l-hadâra*), II, 445.

121 Mustafa Sabri, s. 52, 53.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülganî Abdülhâlik, *Hücciyetü's-sünne*, Stuttgart 1986.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, Beyrut, tr.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1985.
- Bagdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir, *Usûlü'd-dîn*, İstanbul 1928.
- Basrî, Ebu'l-Hüseyn, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1964.
- Behnesâvî, Sâlim b. Ali, *es-Sünnetü'l-müfterâ aleyhâ*, Kahire 1989.
- Belîk, İzzüddîn, *Mevâzînü'l-Kur'ân ve's-sünne li'l-ehâdisi's-sahîha ve'd-daîfe ve'l-mevdûa*, Beyrut 1983.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, (nşr. Hasan es-Sendûbî), Tunus 1990.
- Çakın, Kamil, "Hadislerin Kur'ân'a Arzı Meselesi" *AÜİFD*, sy. XXXIV (1983), s. 237-262.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünen*, Medine 1966.
- Davudoğlu, Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 1970-1981.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit, *el-Âlim ve'l-müteallim*, (İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri İçinde), İstanbul 1992.
- Ebû Yûsuf, *er-Rerr alâ siyeri'l-Evzâi*, (nşr. E. Afgânî), Haydarabad, ts.
- Gazâlî, Muhammed, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevi Sünnet*, (trc. Ali Özek), İstanbul 1992.
- Hafsî, Muhammed b. Yusuf Attafeyyîş, *Vefâu'd-dimâne bi-edâi'l-emâne fî fenni'l-hadîs*, Umman 1988.
- Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, Beyrut, ts.
- Hafîb, Bagdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, (nşr. A. Ö. Hâşim), Beyrut 1986.
- Hâzimî, Muhammed b. Mûsâ, *el-I'tibâr fî'n-nâsîh ve'l-mensûh mine'l-âsâr*, (nşr. A. E. Kal'acî), Kahire 1989.
- Heysemî, Nüreddîn, *Mecmaü'z-zevâid ve menbeü'l-fevâid*, Beyrut 1982.

- Hûlî, İbrahim Muhammed, *es-Sünnetu beyânen li'l-Kur'ân*, Kahire 1993.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih*, Beyrut 1978.
- İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut, ts.
- İbn Hacer, Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, Beyrut 1987.
- _____, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (nşr. T. A. Sa'd, S. M. Abdülmü'fî), Kahire 1978.
- _____, *Tenzîbü't-tehzîb*, Beyrut 1968.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turûkü'l-hükmiyye*, Kahire 1985.
- _____, *I'lâmü'lmuvakkûn an Rabbi'l-âlemîn*, Beyrut, ts.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *el-Ihtilâf fi'l-lafz*, Beyrut 1985.
- _____, Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, (nşr. A. Ahmed Atâ), Beyrut 1988.
- İbnu'l-Murtezâ, Ahmed b. Yahyâ, *el-Münye ve'l-emel*, İskenderiye 1985.
- Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muhtasar fî usûli'd-dîn* (Risâletü'l-adl ve't-tevhîd içinde), (nşr. M. Ammâra), Kahire 1971.
- Kettânî, M. Abdülhay, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, (trc. Ahmet Özel), İstanbul 1990.
- Koçkuzu, Ali Osman, "Hadislerin Kur'ân'a Arzının Problemleri" adlı tebliğe katkı yazısı, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1997.
- Küçük, Raşit, "Kur'ân Sünnet ilişkisi ve Birlikteliği", *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1997.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay, *Zaferü'l-emânî bi-şerhi muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî*, (nşr. A. Ebû Gudde), Beyrut 1416.
- Mervezî, Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, Beyrut 1988.
- Muhammed b. Ya'îş, *Medresetü'l-İmâm el-Hâfız Ebî Ömer İbn Abdilber fi'l-hadîs ve'l-fikh*, Rabat 1994.
- Muhammed Uveyda, *es-Sünnetü'n-nebebiyye ve menhecuhâ fî binâi'l-ma'rife ve'l-hadâra* (içinde), Umman 1992.
- Mustafa Sabri, *el-Kavlü'l-fasl*, Kahire 1986.
- Muttakî, Ali, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrut 1989.
- Müslim b. el-Haccâc, *Kitâbü't-temyiz*, (nşr. M. Mustafa el-A'zâmî), Riyad 1982.

- Nesâf, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (nşr. A. Süleyman el-Bündârî ve S. K. Hasen), Beyrut 1991.
- Polat, Salahaddin, "Hadislerin Ku'rân'a Arzının Problemleri" adlı tebliğ katkı yazısı, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1997.
- Râzî, Fahrüddîn, *el-Mahsûl fî ilmi Usûli'l-fikh*, (nşr. Tâhâ Câbir el-alvânî), Beyrut 1992.
- Serahsi, Muhammed b. Ahmed, *Usûl*, Haydarabad 1372.
- Suyûtî, *Aynü'l-isâbe*, Kahire 1988.
- Şâfî, *er-Risâle*, (nşr. A. M. Şâkir), Kahire 1309.
- _____, Muhammed b. İdrîs, *Cimâu'l-ilm*, (nşr. Muhammed Ahmed Abdülaziz), Beyrut, ts.
- Şehristânî, *el-Milel ye'n-nihal* (İbn Hazm, el-Fasl'ın kenarında), Beyrut 1987.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fuhûl*, (nşr. Ş. M. İsmail), Beyrut 1992.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (nşr. H. A. es-Selefi), Bağdat 1978.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, (nşr. Ş. Arnâû), Beyrut 1994.
- Yıldırım, Suat, "Hadisleri Kur'ân'la Karşılaştırma Meselesinin Kaynakları", *Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı*, Ankara 1978.
- _____, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, İstanbul 1983.
- Zehebî, Şemsüddin, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, (nşr. A. M. Muavvez, A. H. Abdülmevcûd), Beyrut 1995.
- _____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (nşr. Şuayb Arnâûd), Beyrut 1993.
- _____, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut, ts.